

ЛІТЕРАТУРА:

- 1 Закон України “Про засади запобігання і протидії корупції в Україні” Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 40, ст.404.
- 2.Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації державної антикорупційної політики”, 2013, №224, ст.25. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/224-18>
- 3 Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією”, 2013, №221, ст.1298. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/221-18>
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.01.2012 року ВР №4656 — 6.
5. Кримінальний Кодекс України К.: “Правова єдність”, 2012 .-184 с.
6. Про судову практику у справах про неправомірну вигоду: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року №5.
7. Наказ Генеральної прокуратури України від 21.12.2009 № 10гн «Про організацію діяльності органів прокуратури у сфері запобігання та протидії корупції». Режим доступу: www.gp.gov.ua/.../file_downloader.html?_...э
8. Наказ МВС України, Служба безпеки України, ДПА України, Адміністрація держкордонслужби, Держмитслужба України від 23.03.2009 р. № 124/936/139/199/250 «Про затвердження Інструкції про порядок організації обміну інформацією між структурними підрозділами МВС, Служби безпеки України, Державної податкової адміністрації України, Державної прикордонної служби України, Держмитслужби в діяльності з виявлення та припинення корупційних діянь в правоохоронних органах». Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0670-09>

УДК 351.773

Руснак Л.М., здобувач кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Київського відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

Щодо визначення кола суб'єктів адміністративної відповідальності за порушення прав у сфері охорони здоров'я населення

Стаття присвячена дослідженню питань реформування інституту адміністративної відповідальності за порушення прав у сфері охорони здоров'я населення в Україні. Однією з проблем, яка постає в контексті цього завдання, це визначення та проведення адміністративно-правового аналізу кола суб'єктів адміністративної відповідальності за порушення прав у сфері охорони здоров'я. Що на сьогоднішній день потребує на законодавчому рівні відповідного вдосконалення та розширення.

Ключові слова: інститут адміністративної відповідальності, порушення прав у сфері охорони здоров'я, громадяни, посадові особи, іноземці, особи без громадянства та інші особи як суб'єкти адміністративної відповідальності.

Статья посвящена исследованию вопросов реформирования института административной ответственности за нарушение прав в сфере охраны здоровья населения в Украине. Одной из проблем, которая возникает в контексте этой задачи, это определение и проведение административно-правового анализа круга субъектов административной ответственности за нарушение прав в сфере здравоохранения. Что на сегодняшний день требует на законодательном уровне соответствующего совершенствования и расширения.

Ключевые слова: институт административной ответственности, нарушения прав в сфере здравоохранения, граждане, должностные лица, иностранцы, лица без гражданства и другие лица как субъекты административной ответственности.

The article is devoted to the issues of reforming the Institute of administrative responsibility for rights violation in the sphere of health protection in Ukraine. One of the problems that arises in the context of this task is the definition and administrative-legal analysis of the range of subjects of administrative responsibility for rights violation in the sphere of public health. Nowadays it requires an appropriate improvement and expansion at a legislative level.

Key words: institute of administrative responsibility, rights violation in the sphere of healthcare, citizens, officials, foreigners, stateless and other persons as administrative responsibility subjects.

В Україні триває поступове переосмислення політико-правових ідей і цінностей, відбувається процес оновлення системи права, її галузей та інститутів, трансформація практики правозастосування. Становлення ринкових відносин, формування нового правового простору, зміна соціальних пріоритетів потребують нового, більш ґрунтовного дослідження встановлених правових інститутів, які створюють фундамент правової системи та забезпечують належний рівень функціонування правових відносин у країні.

Постановка проблеми. Реформування інституту адміністративної відповідальності передбачає розроблення концептуальних засад систематизації законодавства про адміністративну відповідальність. Однією з проблем, яка постає в контексті цього завдання, є визначення кола суб'єктів адміністративної відповідальності за порушення прав в сфері охорони здоров'я населення.

Аналіз дослідження даної проблеми. Питання, що пов'язані з тлумачення «адміністративної відповідальності» розглядалися у працях В. Авер'янова, Ю. Битяка, Д. Бахраха. Проблема визначення суб'єкта адміністративної відповідальності присвятили праці видатних вчених, як В. Богуцький, В. Гаращук, В. Колпаков, Л. Коваль, З. Гладун, М. Співак та інші.

Як показує аналіз опрацьованої нами наукової літератури, питанню визначення кола суб'єктів адміністративної відповідальності за порушення прав в сфері охорони здоров'я населення науковцями увага приділялась не достатньо. **Тому метою даної статті** є проведення адміністративно-правового аналізу класифікації суб'єктів адміністративної відповідальності за порушення прав в сфері охорони здоров'я населення в Україні.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає Ю. Битяк, суб'єктом адміністративного проступку визначається фізична особа, яка на момент вчинення адміністративного проступку досягла 16-річного віку [1, с.170].

В. Колпаков вирізняє також особливих суб'єктів, до яких відносить:

- неповнолітніх;
- інвалідів;
- жінок, які мають дітей віком до 12 років і вагітних;
- військовослужбовців, призваних на збори військовозобов'язаних;
- рядовий і начальницький склад органів внутрішніх справ;
- студентів і учнів;
- осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів або;
- спеціальних положень про дисципліну, що передбачають застосування дисциплінарних санкцій за адміністративні проступки;
- депутатів;
- іноземних громадян;
- осіб, які повторно протягом року здійснили однорідне правопорушення, за яке

вони вже піддавалися адміністративному стягненню;

- засуджених за вчинення злочину [2, с.282].

Так, А. Агапов визначає суб'єкта адміністративного правопорушення як фізичну чи юридичну особу, винною дією (бездіяльністю) якої завдана шкода потерпілому або загальнодержавним інтересам [3, с.37].

Л. Коваль вважає, що суб'єктом протиправного діяння, а отже, адміністративної відповідальності, є фізична особа — людина у стані дієздатності й осудності [4, с.136].

Науково-практичний коментар Кодексу України про адміністративні правопорушення (надалі КУпАП) визначає такі категорії суб'єктів адміністративної відповідальності за порушення прав в сфері охорони здоров'я населення [5, с.90]:

Стаття 42. Порушення санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил і норм — громадяни та посадові особи;

Стаття 42¹. Виробництво, заготівля, реалізація сільськогосподарської продукції, що містить хімічні препарати понад гранично допустимі рівні концентрації — громадяни та посадові особи;

Стаття 42². Заготівля, переробка або збут радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції — громадяни та посадові особи;

Стаття 42³. Виробництво, зберігання, транспортування або реалізація продуктів харчування чи продовольчої сировини, забруднених мікроорганізмами та іншими біологічними агентами понад гранично допустимі рівні — громадяни та посадові особи;

Стаття 42⁴. Продаж лікарських засобів без рецепта у заборонених законодавством випадках — громадяни та посадові особи;

Стаття 44. Незаконні виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах — загальний, тобто осудна особа, яка досягла 16 років;

Стаття 44¹. Ухилення від медичного огляду чи медичного обстеження — суб'єкт спеціальний: ч. 1 цієї статті — особи, які хворі на наркоманію; ч. 2 цієї статті — особи, які зловживають наркотичними або психотропними речовинами;

Стаття 44². Порушення обмежень, встановлених для медичних і фармацевтичних працівників під час здійснення ними професійної діяльності — громадяни та посадові особи;

Стаття 45. Ухилення від обстеження і профілактичного лікування осіб, хворих на венеричну хворобу — суб'єктами є особи, щодо яких є достатні дані вважати їх хворими на венеричну хворобу, та особи, які контактували із венерично хворими і потребують профілактичного лікування;

Стаття 45¹. Порушення встановленого порядку взяття, переробки, зберігання, реалізації і застосування донорської крові та (або) її компонентів і препаратів — загальний, тобто правопорушення може бути скоєне будь-якою осудною особою, що досягла 16-річного віку;

Стаття 46. Умисне приховування джерела зараження венеричною хворобою — осудна особа, яка досягла 16-річного віку і яка внаслідок медичного обстеження отримала діагноз «венерична хвороба»;

Стаття 46¹. Порушення вимог режиму радіаційної безпеки в місцевостях, що зазнали радіоактивного забруднення — громадяни та посадові особи під-

приємств, організацій, установ;

Стаття 46. Порушення встановлених законодавством вимог щодо заняття народною медициною (цілительством) — суб'єктами правопорушення можуть бути як особи, які отримали у встановленому порядку спеціальний дозвіл на провадження медичної діяльності в сфері народної і нетрадиційної медицини, так і інші особи.

Першою категорію суб'єктів адміністративної відповідальності, яку розглянемо, є громадяни. Громадяни — найбільша група суб'єктів адміністративно-правових відносин. Конституція України надає перевагу інтересам, правам і свободам громадян перед інтересами, правами і свободами інших учасників правових відносин з огляду на пріоритет загальнолюдських цінностей.

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Найчастіше особа вступає у відносини з державою у сфері виконавчої влади, де практично реалізуються надані особі Конституцією та законами України права і свободи. Для реалізації деяких прав, свобод та виконання обов'язків важливе значення має громадянство — постійний правовий зв'язок особи та Української держави, що проявляється у їх взаємних правах та обов'язках. Право на громадянство є невід'ємним правом громадянина України, він не може бути позбавлений свого громадянства. Кожна особа має право на громадянство в Україні, яке вона може одержати за певних умов. Громадянство не поєднується з постійними трудовими чи службовими відносинами особи з конкретною організацією. На всіх осіб, які постійно чи тимчасово перебувають на території України, поширюється юрисдикція Української держави. Проте законодавство у багатьох випадках чітко розмежовує статус громадянина і особи, не ототожнює їх. Громадянина України має більш широкий обсяг прав і обов'язків, ніж особа, яка не пов'язана відносинами громадянства з державою, зокрема й у сфері захисту (недопустимість видачі громадянина України іноземній державі, захист прав громадян за кордоном).

Адміністративно-правовий статус громадянина України є складовою його загального статусу, що встановлений Конституцією України, Законом України «Про громадянство України» (в редакції від 18 січня 2001 р., із змінами станом на 6 грудня 2012 р.) та іншими законодавчими актами України. Адміністративно-правовий статус громадянина України встановлюється обсягом та характером адміністративної правосуб'єктності, котру становлять адміністративна правоздатність та адміністративна дієздатність.

Наступною категорією є посадові особи. КУпАП не містить визначення поняття «посадова особа», що змушує нас звернутися до інших правових актів, у яких тлумачиться ця дефініція. Частина 2 ст. 19 Конституції України проголошує, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачених Конституцією та законами України, однак визначення посадової особи в тексті Основного Закону немає. Закон України «Про державну службу» містить визначення поняття «посадова особа». Посадовими особами відповідно до цього Закону вважаються керівники та заступники керівників державних органів, їх апарату, інші державні службовці, на яких законом або іншими нормативними актами покладено здійснення організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій.

Не визначене місце відносно адміністративної відповідальності в сфері охорони здоров'я населення мають іноземці та особи без громадянства. Хоча законодавцем у ст. 16 КУпАП визначено, що іноземці на території України несуть відповідальність на загальних підставах з громадянами України. Конституція України розмежовує поняття «іноземець» та «особа без громадянства», відносячи до перших фактично лише іноземних громадян (ст. 26).

Отже, згідно з Конституцією України іноземець — це будь-яка особа, яка проживає або перебуває на території України, не є громадянином України і має докази своєї належності до громадянства (підданства) іноземної держави. Відповідно, особи без громадянства — це особи, які проживають або перебувають на території України і не є громадянами України та не мають достовірних доказів своєї належності до громадянства (підданства) іноземної держави. Правовий статус іноземців в Україні визначають Конституцією України, Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22 вересня 2011 року, Закон України «Про біженців» від 8 липня 2011 року, інші нормативні акти України.

Основний принцип, на основі якого встановлюється правовий статус іноземців в Україні, закріплений у ст. 26 Конституції: іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, також мають такі самі обов'язки, що і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Кількість адміністративних правопорушень, скоєних цією групою осіб, стрімко збільшується: 2010 р. — 7059 фактів, 2011 р. — 10867 фактів, 2012 р. — до 14000 фактів. Столиця, безумовно, відчуває найбільше навантаження з боку нелегальних мігрантів. Найбільшу кількість таких порушень скоюють вихідці із східноазійських країн — Азербайджану, Грузії та Китаю [6].

Так, наприклад, КУпАП передбачає адміністративну відповідальність за незаконне виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах. До осіб, які скоїли вказані вище правопорушення, можуть застосовуватися адміністративні стягнення: накладення штрафу від двадцяти п'яти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до шістдесяти годин, або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб. Добрим підґрунтям до боротьби з цим злом є кілька міжнародних документів, які Україна ратифікувала. Україна бере участь у міжнародних організаціях з питань боротьби з незаконним обігом наркотиків та злочинністю. Триває обмін інформацією, а це дає змогу впливати на прийняття рішень з огляду на інтереси держави. До України привернено увагу відповідних міжнародних організацій, тісні зв'язки встановлено з Міжнародною програмою ООН з контролю за наркотиками, яка є головним виконавчим органом з питань наркотиків у рамках ООН і координує діяльність у цій сфері на міжнародному та субрегіональному рівнях.

Свідченням належної уваги до України неодноразові візити до міста Києва місій з метою вивчення ситуації з наркотиками. Практика свідчить про те що, з кожним роком зростає кількість випадків затримання правоохоронцями іноземців з наркотиками [7]. Звісно, ці діяння підпадають під юрисдикцію КК України, але у світі не існує поділу відповідальності за незаконне виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин на

кримінальну або адміністративну, як це, наприклад, має місце в українському законодавстві. Як слушно було наголошено на прес-конференції з проблем легального обігу наркотиків керівником Головного управління охорони здоров'я та медичного забезпечення столиці, Україна між двох вогнів: суворого, як в Азії, та гуманістичного, як в Європі, ставлення до наркозалежних. Наприклад, у Таїланді за розповсюдження, продаж та вживання наркотиків – смертна кара. В Європі ж, навпаки, намагаються м'яке, ніж раніше, ставитися до проблеми [7].

Існує й інша проблема: завезення іноземцями на терени України нових інфекційних хвороб. Наприклад, у Одеській, Харківській, Сумській та інших областях випадків нетипових для України інфекційних захворювань як серед громадян України, так і серед виявлених незаконних мігрантів у регіонах, не зареєстровано. Але непокоїть безвідповідальність керівників на рівні обласного управління здоров'я, що свідчить про неналежне виконання повноважень, щодо проведення обов'язкових медичних обстежень осіб, стосовно яких прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо надання статусу біженця. Хтось може сказати, що це нас не стосується. На жаль, це не так. Україна ввійшла в десятку країн, що посідають місце у списку щодо кількості міжнародних мігрантів. При цьому попередня влада не мала визначеної міграційної політики і механізмів адаптації чужинців до українського суспільства [8].

Визначити місце відносно адміністративної відповідальності у сфері прав охорони здоров'я населення іноземців та осіб без громадянства – важливе питання. На нашу думку, їх необхідно включити до переліку суб'єктів у статтях 44, 45, 46 КУпАП прямио вказавши на них.

Наступним суб'єктом є особа, хвора на наркоманію. Відповідно до Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» від 15 лютого 1995 р. (із змінами станом на 11 серпня 2013 р.) – це особа, яка страждає на психічний розлад, що характеризується психічною та (або) фізичною залежністю від наркотичного засобу чи психотропної речовини, і якій за результатами медичного обстеження, проведеного відповідно до цього Закону, встановлено діагноз «наркоманія». Незаконне вживання наркотичних засобів або психотропних речовин без призначення лікаря; зловживання наркотичними засобами або психотропними речовинами – це умисне систематичне незаконне вживання наркотичних засобів або психотропних речовин.

У статті 45¹, що визначає відповідальність за порушення встановленого порядку взяття, переробки, зберігання, реалізації і застосування донорської крові та (або) компонентів і препаратів, суб'єктом є осудна особа, що досягла 16-річного віку. Але наприклад, у Законі України «Про донорство крові та її компоненти» від 23 червня 1995 р. (із змінами станом на 6 грудня 2012 р.), у ст. 2 зазначено, що донором може бути будь-який дієздатний громадянин України віком від 18 років, який пройшов відповідне медичне обстеження і в якого немає протипоказань, визначених Міністерством охорони здоров'я України. Тобто у Законі України «Про донорство крові та її компоненти» міститься вікова перешкода для осіб, що виявили бажання стати донорами. На нашу думку, було б доречним внести зміни в Закон України «Про донорство крові та її компоненти» і знизити вік до 16 років, але, забігаючи наперед, припускаємо, що з цим може не погодитись Міністерство охорони здоров'я України.

Особи, хворі на венеричну хворобу – це особи, в яких після проходження

медичного огляду була виявлена інфекційна хвороба, що передається статевим шляхом. Особи, які контактували з венерично хворими, в Законі України «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 6 квітня 2000 р. (із змінами станом на 5 грудня 2012 р.) визначаються як «контактні особи». Це особи, які перебували в контакті з джерелом інфекції, внаслідок чого вони вважаються зараженими інфекційною хворобою. На нашу думку, дещо невизначеним є перелік венеричних хвороб у ст. 45 «Ухилення від обстеження і профілактичного лікування осіб, хворих на венеричну хворобу».

Так, А. Сергєєв автор глави 5 Науково-практичного коментаря Кодексу України про адміністративні правопорушення за редакцією Р. Калюжного,

А. Комзюка, О. Погрібного, зазначає: «Венерична хвороба — це інфекційна хвороба, яка передається переважно статевим шляхом, а в деяких випадках й іншими шляхами (користування одним шприцем, від матері до дитини, тісний побутовий контакт та ін.). До таких хвороб належить сифіліс, гонорея, лімфогранулематоз, СНІД та ін.». Науково-практичний коментар Кодексу України про адміністративні правопорушення, за загальною редакцією

О. Васильєва, у ст. 45 вміщує вичерпний перелік венеричних хвороб, до яких належать: сифіліс, гонорея, м'який шанкр, лімфогранулематоз.

Автор глави 5 О. Садовська не відносить до переліку венеричних хвороб СНІД, але додає м'який шанкр, про який не згадує А. Сергєєв. Наприклад, автор розділу II КК України П. Андрушко у цьому питанні посилається на медичну і судову практику, яка вказує на такі венеричні хвороби, як сифіліс, гонорея, м'який шанкр лімфогранулематоз [9, с.1040].

Суб'єктами правопорушень, передбачених коментованою статтею, є особи, щодо яких є достатні дані вважати їх хворими на венеричну хворобу, та особи, які контактували із венерично хворими і потребують профілактичного лікування. А відтак, перед нами постає запитання: яку саме венеричну хворобу повинна мати особа, щоб бути суб'єктом цього правопорушення?

Приєднуюсь до думки М. Співак, що суб'єктами правопорушень, передбачених ст. 45 КУпАП, мають бути особи, щодо яких є достатні дані вважати їх хворими і потребують профілактичного лікування, і встановити такий перелік венеричних хвороб, як сифіліс, гонорея, м'який шанкр лімфогранулематоз [10, с.81].

Заключним питанням, на яке ми хочемо звернути увагу, - визначення суб'єкта, відповідальність якого настає за порушення норм ст. 46². У ній йдеться про те, що право на заняття народною медициною (цілительством) мають особи, які отримали спеціальний дозвіл на заняття народною медициною, виданий Міністерством охорони здоров'я України або уповноваженим ним органом.

Спеціальний дозвіл — це документ, який підтверджує відповідальність конкретної особи без спеціальної медичної освіти кваліфікаційним вимогам для провадження медичної діяльності в галузі народної і нетрадиційної медицини за умови контролю з боку лікаря. Суб'єктами правопорушення, передбаченого коментованою статтею 46², можуть бути як особи, які отримали у встановленому порядку спеціальний дозвіл на провадження медичної діяльності в галузі народної і нетрадиційної медицини, *так і інші особи*. Не зрозумілим, на нашу думку, є продовження коментованої ст. 46² — висловом: «...*так і інші особи*» [5, с.92].

Припускаємо, що до них умовно можна віднести осіб, які не мають цього дозволу,

але тоді вони і не можуть бути суб'єктами цього правопорушення, адже наявність спеціального дозволу є його індивідуальною ознакою. Адже КУпАП визначає відповідальність за порушення встановлених законодавством вимог щодо заняття народною медициною. В іншому разі — ці дії необхідно буде кваліфікувати як незаконну лікувальну діяльність. А це вже ст. 138 КК України, де сказано, що суб'єктом цього злочину є осудна особа, яка досягла 16-річного віку, яка не має належної медичної освіти для заняття лікувальною діяльністю взагалі чи певними її видами, тобто як особа, яка взагалі не має медичної освіти, так і особа, яка має медичну освіту, що не відповідає кваліфікаційним вимогам щодо видів медичної практики, якими займається така особа [11, с. 276].

Висновки. Підсумовуючи вище викладене необхідно зауважити, що попри всі суперечності, яке має наше законодавство, ми розглянули коло суб'єктів адміністративної відповідальності за порушення прав у сфері охорони здоров'я населення, розкрили поняття та всебічно проаналізували їх. Ми переконанні, що потребу в законодавчому вдосконаленні й розширенні кола суб'єктів адміністративної відповідальності за порушення прав у сфері охорони здоров'я населення обумовлюють як соціальні, так і економічні фактори. Загалом, на підставі викладеного і з урахуванням пропозицій, можна зробити висновок, що дослідженні проблеми лише набирають обертів. Вважаємо, що ця тематика створює сприятливі передумови для подальшого її дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Битяк Ю.П. Адміністративне право: [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] - К., 2005. — 543с.
2. Колпаков В.К. Адміністративне право України. — К., 1999. — 736 с.
3. Агапов А.Б. Административная ответственность: [учеб. пособ. для студ. виш. учеб. зав.] — М., 2000. — С. 37.
4. Коваль Л.В. Адміністративне право України: [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] — К., 1998. — С. 136.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення : [наук.-практ.комент.] / Р.А. Калужний, А.Т. Комзюк, О.О. Погрібний та ін. К.: 2008. — 781с.
6. <http://www.rozum.info/news/2012-06-09-67>
7. <http://kiev.pravda.com.ua/news/48d9fda04a808>
8. <http://www.kreschatic.kiev.ua/ua/2882/art/32814.html>
9. Кодекс Украины об административных правонарушениях : [научно-практический комментарий. — 3-е изд.] — Х.: «Одиссей», 2002. — 1040с.
10. Співак М. В. Суб'єкти адміністративної відповідальності за порушення в галузі охорони здоров'я населення / М. В. Співак // Право України. Ї 2009. Ї № 4. Ї С. 79185.
11. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : /[за ред. С.С. Яценка.] — К.: А.С.К., 2002.- С. 276.